

4. Urbanizáció

Csiki Varga Tamás – Vajkai Edina

Urbanizáció – városodás – városiasodás – városrobbanás – szuburbanizáció – dezurbanizáció – reurbanizáció – agglomeráció – elsővárosi koncentráció – óriásvárosi koncentráció – ellenálló képesség (resilience) – okosváros (smart city) – urbanizációs válság – elvadult város (feral city)

A városok fejlődése, a városi lakosság arányának ugrásszerű növekedése a demográfiai robbanással karöltve végigkísérte az emberi civilizáció fejlődését. Emellett a modern korban, és különösképpen a fejlődő országokban a gazdasági fejlődés egyik motorját is jelentette, olcsó munkaerőt, ugyanakkor magasabb életszínvonalat biztosítva az embereknek. Az urbanizáció napjaink egyik fontos tényezője, hiszen a vidéki lakosság városokba áramlása, a nagyvárosi népességrobbanás ugyanúgy kihívások elé állítja a városok és államok vezetését, mint a városokból történő elköltözés vagy a városok népesedésszerkezetének változása, illetve technológiai átalakulása. Az urbanizációs válságok kihívásokat jelentenek még a fejlett országoknak is, de különösen problémások a fejlődő országok és lakosaik számára. E fejezetben az urbanizációs trendeket és típusokat, valamint az urbanizáció jelentette kihívásokat és azok lehetséges következményeit tekintjük át, nagy hangsúlyt helyezve a biztonság(politika)i vonatkozásokra, azaz a városi közegekben tapasztalható erőszakra, a fegyveres konfliktusok városi dimenziójára és azokra a hatásmechanizmusokra, amelyek az ellátásbiztonsággal, a szervezett bűnözéssel és a gyenge állami működéssel függenek össze.

Bár a városok a Föld szárazföldi területeinek mindössze két százalékát fedik le, az ezeken a területeken élő népesség éli fel a természeti erőforrások mintegy 75%-át (NATO 2017, 38.), egyben a városok termelik a globális GDP 80%-át. (World Economic Forum 2015, 35.) Kiugróan magas az óceánok, tengerek és folyók partmenti térségeiben élő népesség aránya, és ez a népességkoncentráció számos sebezhetőséget teremt. Az ivóvíz- és élelmiszer-ellátási, nemkülönben az energiafelhasználási igény ezeken a területeken robbanásszerűen nő a lakosságszám növekedésével. Így a nagymértékű és gyors urbanizáció, különösen az éghajlatváltozás negatív hatásaival párosulva, fokozza az erőforrás-szűkösséget, kiszámíthatatlanabbá teszi az erőforrás-ellátást, növeli az ellátórendszerekre, kritikus infrastruktúrára nehezedő nyomást, kihívást jelent a kormányzatok és a helyi közigazgatás számára. Ilyen viszonyok között még a viszonylag kis működési, ellátási zavarok is aránytalanul nagy negatív hatással lehetnek a lakosságra; miközben a városok és városi társadalmak sebezhetősége a szervezett bűnözői, szélsőséges és akár terroristaszervezetek számára is ideális működési környezetet teremthet, közvetlenül csökkentve a városok biztonságát és a városi élet fenntarthatóságát.

Az urbanizációs kihívásokat két szempontból is a globalizált világ kihívásai közt kell vizsgálnunk: egyrészt olyan jelenségekről beszélünk, amelyek minden olyan térségben jelen vannak, ahol az emberek nagyvárosokba tömörülve élnek, másrészt pedig hatásai olyan jelentősek, illetve akár határokon átnyúlók is lehetnek, amelyek kezelésére nemzetközi összefogás és segítségnyújtás is szükséges lehet. Ilyen hatások egyértelműen jelentkezhetnek politikai-ideológiai, gazdasági, migrációs és egészségügyi téren egyaránt. A városi környezet és a nagyvárosokban élő népességtömeg ugyancsak befolyásolja a jövő fegyveres konfliktusait és mind a civil, mind a katonai válságkezelés lehetőségeit.

Mint azt látni fogjuk, az urbanizációs kihívások az egyes térségekben eltérő hangsúlyokkal és eltérő problémákat magukban foglalva jelennek meg, azonban az kétségtelen, hogy a következő évtizedekben az egyre nagyobb arányban és lélekszámban városokban élő népesség miatt egyre nagyobb jelentőséget fognak kapni.

4.1. Az urbanizációs folyamat

Európában egészen a 20. század első feléig az agrárjelleg számított uralkodónak, ami egyben meghatározta a településszerkezetet is. A 16. században Németalföld és Itália egyes területeinek kivételével a lakosság egészen kis hányada (1,6%-a) lakott városokban, és ez az arány a 19. századig nem változott jelentős mértékben (2,2%). Az iparosodással és az ipari forradalmakkal azonban karöltve járt a városok számának és lakosságának növekedése, amihez szorosan kapcsolódva elindult az urbanizációs folyamat is. Az egyes területek eltérő fejlettségi szintje, gazdasági berendezkedése és jellege miatt ez a folyamat és az átalakulás nem mindenhol zajlott azonos ütemben: Európa északi és keleti területein lassabb volt a növekedés, mint például Angliában. Kutatók megfigyelték azt is, hogy minél később indult meg valahol az urbanizációs folyamat, annál gyorsabb tempóban növekedtek a városok. (TOMKA 2009)

Városodás és városiasodás

Az urbanizáció kifejezés a magyar nyelvben kettős jelentéssel bír: „városodás” és „városiasodás” értelemben egyaránt használhatjuk. A *városodás* a városi jelleg erősödését jelenti, azaz az urbanizációs folyamat *menyiségi* aspektusát, a város-lakók számának növekedését jelöli. Ebből a szempontból szinte mellékes, hogy ez a növekedés milyen eszközökkel történik: bevándorlás által, a természetes születési ráta növekedésének köszönhetően vagy a falusi népesség városivá válása – kis-települések adminisztratív értelemben történő várossá nyilvánítása – miatt. Ennek pillanatnyi értékét az *urbanizációs ráta* fejezi ki, amely megmutatja a város-lakók teljes népességen belül elfoglalt arányát. Ez az arány globálisan a 2000-es évek elején haladta meg először az 50 százalékot, azonban nagy eltéréseket tapasztalhatunk egyes térségek és országok között: míg például Belgiumban, Ausztráliában és Új-Zélandon 90, az Egyesült Államokban és Oroszországban 70 százalék körül mozog ez a mutató, addig egyes fejlődő országokban – például Nepálban, Etiópiában, Pápua Új-Guineán – a 20 százalékot sem éri. (PIRISI–TRÓCSÁNYI 2011)

A városiasodás esetében a *minőségi* aspektus a meghatározó: nem csupán a városlakók növekvő számára utal, hanem a városias jelleg terjedésére is. Ezt ugyanakkor nehéz pontosan definiálni, hiszen a hagyományos városképző tényezőként fellépő funkciók (például gyógyszertár, iskola, orvosi rendelő) ma már nemcsak a városokban, hanem egyre több faluban és kistelepülésen is megtalálhatók. Más nézőpontból viszont pont ez a folyamat a városiasodás lényege: egyre több településen egyre differenciáltabb szolgáltatások válnak elérhetővé. A városiasodás tehát nemcsak a tárgyi és személyi feltételekről szól, hanem szemléletről, életformáról is. (FÓRIÁN 2007)

Az urbanizációt történelmi nézőpontból megközelítve két időszakról beszélhetünk: pre-modern és modern urbanizációról. A modern urbanizációt az ipari forradalom egyik eredményének, hatásának tekinthetjük, és cikluselméleti megközelítésben a népességszám változásának függvényében négy szakaszát különböztetjük meg.

1. A folyamat első szakasza az abszolút koncentráció, azaz a *városrobbanás*, amelynek során a népesség létszáma az addig megszokott viszonylagos stagnálást vagy minimális emelkedést követően gyors növekedésnek indul. A kiváltó okokat nem lehet szigorúan elkülöníteni egymástól: a népességrobbanás hatására elsősorban a falusi térségekben alakul ki népességtöbblet, akik munkalehetőséget, jobb megélhetést és modernebb életmódot keresve a városokba indulnak, ami előidézi a városrobbanást. (ENYEDI 2011)
2. A második szakasz, a *szuburbanizáció* során a népesség a központi lakónegyedekből egyre inkább a városkörnyéki, elővárosi területekre költözik, aminek következtében némileg mérséklődik a városi lakosság koncentrációja. Ez a jelenség két tényező együttes hatásának köszönhető: megszületik és megerősödik a modern középosztály, és a közlekedés is ugrásszerű fejlődésnek indul. A folyamatnak ebben a fázisában nem is annyira dekoncentrációt, hanem inkább súlypont- és központeltolódást tapasztalhatunk. (PIRISI–TRÓCSÁNYI 2011)
3. A harmadik, *dezurbanizációs* szakasz során a városban lakók koncentrációján kívül számuk is csökken, mivel a népesség egyre inkább a vidéki térségek felé veszi az irányt. Ennek oka szintén kettős lehet. Az értékrend változásának következtében nagyobb fontossággal bírnak az olyan tényezők, mint a nyugalom, a csend, a jó levegő. Ezenfelül a munkaerőpiac átalakulása is segítheti ezt azáltal, hogy folyamatosan jelennek meg olyan munka- és feladatkörök, ahol a személyes jelenlét nem alapvető feltétel. Hangsúlyozni kell ugyanakkor, hogy ez nem tömegesen fordul elő, hiszen a távmunka még nem általános jelenség, és a költözéssel járó költségek miatt sokak számára ez nem opció. (ENYEDI 2011)
4. Az utolsó, *reurbanizációs* szakasz némileg bizonytalanabb: a gazdaság szerkezetében végbement változások miatt más mintájú koncentrációs folyamatok kezdődnek, és új központok jönnek létre. Ugyanakkor a legfejlettebb országokban szintisztán dezurbanizációs és reurbanizációs folyamatról nem lehet beszélni, a két jelenség egyszerre van jelen. (PIRISI–TRÓCSÁNYI 2011)

A főként a második világháborút követő, az urbanizáció ütemében tapasztalható gyorsulás az ipari szektor gyors térnyerésének és ezzel együtt a mezőgazdaságból élő lakosság számában tapasztalható csökkenésnek köszönhető. A tradicionális társadalom jellegével

ellentétben az újonnan megjelent szektorok (ipar, szolgáltatások) már inkább a népesség térbeli koncentrációját igényelték, ami a korábban mezőgazdasággal foglalkozó réteg nagy részének városokba költözésével valósulhatott meg. Ez a típusú vándorlás azonban nem jöhetett volna létre bizonyos feltételek megléte nélkül. A mezőgazdaság fokozott termelékenységé, az így létrejövő munkaerő-felesleg, amit a fokozott, iparban jelentkező munkaerőigény jól hasznosított, a közlekedési infrastruktúra gyors ütemű fejlődése, a városi életfeltételek javulása mind hozzájárultak ehhez a mozgáshoz.

4.1.1. A városok szerepe, jelentősége

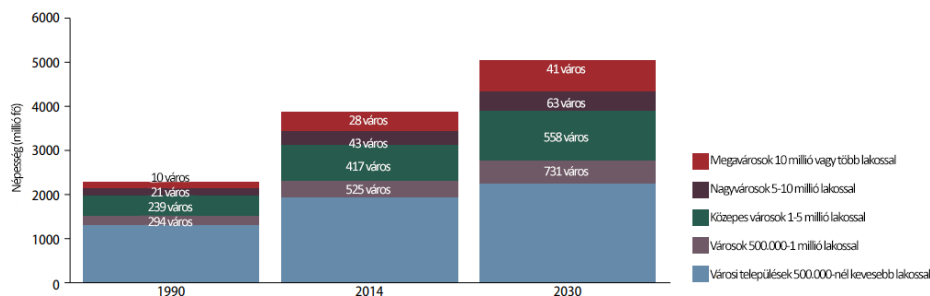
Funkciójukat tekintve a városok politikai, kulturális, ipari-termelési, kereskedelmi és szolgáltatási központok, kormányzati és közigazgatási székhelyek, amelyek ezáltal regionális jelentőségre tesznek szert. Méretüktől függően nemzetközi jelentőségük is lehet, és a forgalmas kikötők, vasúti, légi és közúti központok, illetve csomópontok, a tőzsdei, pénzügyi, kereskedelmi központok és bankok, jelentős kórházak, kulturális intézmények működése mind ezt erősítik. A meghatározó nemzetközi szereppel bíró városokat világvárosoknak is nevezik, amelyek nemcsak lakosságszámuk miatt emelkednek ki, hanem azzal is, hogy integrálják a nemzeti elitet, a társadalom leggazdagabb rétegeit. John Friedmann 1986-ban megjelent *The World City Hypothesis* című művében az alábbi követelményrendszert fogalmazta meg a világvárosokkal szemben: kiemelkedő pénzügyi központ; transznacionális vállalatok és leányvállalatok székhelye; nemzetközi szervezetek központja; az üzleti szolgáltatások gyorsan növekvő központja; a termelés fontos színtere; kiemelkedő közlekedési csomópont; jelentős népességtömörülés. (Csomós 2014, 1213.)

Történeti távlatban az urbanizáció jelentős társadalmi és gazdasági átalakulást eredményez, így nagyobb mobilitást, alacsonyabb népszaporulatot, a várható élettartam növekedését és a lakosság előregedését jelenti. A városi lét bizonyos mértékig csökkentheti is a szegénységet és a társadalmi különbségeket, és pozitív hatásként jelenik meg a színvonalasabb oktatáshoz és egészségügyi ellátáshoz való hozzáférés eredményeként az írástudók magasabb aránya, a jobb életminőség és magasabb életszínvonal, valamint a kulturális és politikai életben való aktívabb részvétel lehetősége.

Ugyanakkor a gyors és nem tervezett urbanizáció veszélyeztetheti a települések és lakóközösségek fenntartható fejlődését. A városi központok komparatív előnyei ellenére ma a városi lakosság körében nagyobbak a társadalmi-gazdasági egyenlőtlenségek, mint vidéken, és több száz millió szegény él városi közegben nem megfelelő környezetben a városok túlterjeszkedése, a növekedést követni nem képes infrastruktúra elégtelensége, a környezetszennyezés és a környezetrombolás következtében.

A napjainkban használatos világváros kifejezés alatt tehát az élet több területén nagy befolyással bíró városokat értjük. Az ENSZ által készített tanulmányok az 5 milliónál több lakossal rendelkező városokat nevezik nagyvárosnak, és a 10 milliónál több lakossal rendelkező településeket tekintik megalopoliszoknak. A 20. század végéig globálisan a félmillió lakosnál kisebb települések adták az urbánus lakosság mintegy felét, és 1990-ben még csak 10 megalopolisz létezett. 2014-re – a legfrissebb ENSZ urbanizációs kutatás (*World Urbanization Prospects: 2014 Revision*) elkészítésének időpontjára – a lakosságszám alapján közel kiegyenlítődött a félmilliónál kevesebb, illetve több lakossal bíró városok népessége;

és a gyors ütemben folytatódó népességkoncentráció hatására az prognosztizálható, hogy 2030-ra már 40-nél is több megapolisz, 60-nál több nagyváros és közel 600, 1 millió főnél több lakossal rendelkező város létezik majd globálisan (4.1. ábra). Az urbanizáció hatásai ezekben a városokban értelemszerűen hatványozottabban tapasztalhatók. (ENSZ 2014, 13.)

4.1. ábra

A városi települések lakosságszám szerinti megoszlásának változása 1990–2030 között

Forrás: ENSZ 2014, 13.

4.1.2. Elsővárosi és óriásvárosi koncentráció

Az urbanizáció felgyorsulása a nagyvárosokat övező településhalmazok, az agglomerációk kialakulásához vezetett. A nagyvárosok előterében sűrűsödő települések gyakran összeérnek, esetenként a nagyváros részévé válnak. Az agglomeráció tehát a városiasodás zónája. A központtól távolodva ritkul a településhalmaz, de a centrumba vezető útvonal mentén a települések növekedése folyamatos. A centrum közelében úgynevezett alvóvárosok alakulnak ki, amelyek lakófunkciót töltenek be, népességük ugyanis a településhalmaz központjába ingázva jár dolgozni. Az agglomerációhoz tartozó kisvárosok (úgynevezett bolygóvárosok) egyúttal szerepköröket vesznek át a központtól, és munkalehetőséget is nyújtanak az alvóvárosok lakóinak, így tehermentesítik a centrumot. Az agglomeráció kedvező fekvésű települései üdülő-pihenő szerepkört látnak el, tovább növelve a településhalmazon belüli népességmozgást.

A koncentrikus modellen kívül kialakulhatnak szektor- és többmagvas városmodellek is, ezek inkább az ország és a szűkebb környezet természeti, ipari és társadalmi adottságaitól, jellemzőitől függenek, de a fent említett funkcionális övezetek, kerületek ezekben is megtalálhatók.

A megavárosokban történő népességkoncentrációhoz szorosan kapcsolódik az úgynevezett elsővárosi koncentráció (*urban primacy*) fogalma. A gazdaságtani szakirodalomban akkor használják ezt a kifejezést, ha egy országban a többihez viszonyítva egy vagy két város sokkal, szinte már „abnormálisan” nagyobb a többihez viszonyítva, és ott koncentrálik a kulturális, gazdasági, társadalmi és politikai élet (például Brazíliában São Paulo 12 millió, Rio de Janeiro 6 millió lakossal – szemben a főváros, Brazíliaváros 2,5 millió

lakosával). Az esetek nagy többségében a legnagyobb város egyben a főváros, de bizonyos országokban ez a gazdasági, kulturális és szellemi életben központi szerepet betöltő város. A Világbank fejlettségi adatai (*World Development Indicators*) alapján az látszik, hogy inkább a kőolaj-exportáló és a közepes jövedelemmel rendelkező országokban figyelhető meg ez a tendencia (Kuvaitban például Kuvaitváros az ország urbánus lakosságának 79,4%-át, Angolában Luanda az 54,5%-át teszi ki). Ha az adott ország lakosságszáma és/vagy a városi lakosság aránya alacsony, az elsővárosi dominancia erőteljesebb lehet kisméretű elsőváros esetében is. (RICZ 2007)

Az igazi problémát az elsővárosi dominanciával szemben az óriásvárosokban történő túlzott koncentráció (*urban giantism*) jelenti. Az óriásvárosi koncentrációnak számos kiváltó oka lehet, elsősorban az, hogy a jobb megélhetési lehetőségek, fejlettebb infrastruktúra és szolgáltatások reményében az emberek gyorsan és nagy tömegekben áramlanak egy városba. A nagymértékű földrajzi koncentráció a társadalmi fejlődés és a fenntartható környezet tekintetében is probléma forrása lehet, mivel közép- és hosszabb távon az ellátórendszerek elégtelensége és a társadalmi egyenlőtlenségek kiéleződése politikai feszültséghez és erőszakhoz vezethet – egyes válsághelyzetekben pedig (lásd a közegészségügyi válságokat, járványokat a tankönyv 5. fejezetében) regionális és nemzetközi kockázatokat is szülhet.

Az ENSZ már említett urbanizációs előrejelzése alapján azt is láthatjuk, hogy a legnagyobb városok (sorrendben az első 10 megapoliszból 7) fejlődő országokban találhatók, és 2030-ig előretekintve ez a tendencia tovább fog erősödni, míg a fejlett ipari országok nagyvárosai fokozatosan szorulnak hátrébb az urbanizációs listákon. Egyes esetekben az egy nagyvároshoz és agglomerációjához kötődő lakosság számának többszörösödésére lehet számítani még a milliós városokban is, így 1990-hez képest kiugró lesz a bangladesi Dakka (6,6 millióról 27 millióra), a nigériai Lagos (4,7 millióról 24,2 millióra) vagy az angolai Luanda népességének növekedése (1,4 millióról 10,4 millióra) – pusztán negyven év alatt. (ENSZ 2014, 26–27.)

4.1. táblázat

Egyes nagyvárosok és agglomerációs térségeik népességnövekedése 1990–2030 között

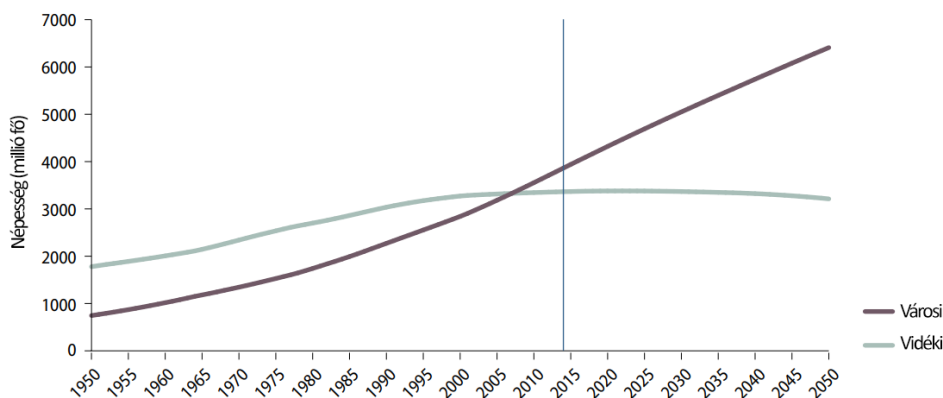
Agglomerációs térség	Ország	Lakosság (ezer fő)			Helyezés		
		1990	2014	2030	1990	2014	2030
Tokió	Japán	32 530	37 833	37 190	1	1	1
Delhi	India	9 726	24 953	36 060	12	2	2
Sanghaj	Kína	7 823	22 991	30 751	20	3	3
Mexikóváros	Mexikó	15 642	20 843	23 865	4	4	10
São Paulo	Brazília	14 776	20 831	23 444	5	5	11
Mumbai	India	12 436	20 741	27 797	6	6	4
Oszaka	Japán	18 389	20 123	19 976	2	7	13
Peking	Kína	6 788	19 520	27 706	23	8	5
New York – Newark	Egyesült Áll.	16 086	18 591	19 885	3	9	14
Kairó	Egyiptom	9 892	18 419	24 502	11	10	8
...							

Agglomerációs térség	Ország	Lakosság (ezer fő)			Helyezés		
		1990	2014	2030	1990	2014	2030
Dakka	Banglades	6 621	16 982	27 374	24	11	6
Karacsi	Pakisztán	7 147	16 126	24 838	22	12	7
Isztambul	Törökország	6 552	13 954	16 694	25	15	20
Lagos	Nigéria	4 764	12 614	24 239	33	19	9
Moszkva	Oroszország	8 987	12 063	12 200	15	21	31
Párizs	Franciaország	9 330	10 764	11 803	14	25	33
London	Egyesült Kir.	8 054	10 189	11 467	18	27	36
Bogota	Kolumbia	4 740	9 558	11 915	34	33	32
Ho Si Minh-város	Vietnám	3 038	7 100	10 200	67	47	40
Luanda	Angola	1 390	5 288	10 429	175	68	39

Forrás: ENSZ 2014, 26–27.

4.2. Urbanizációs trendek

Napjaink globalizált világában a globális népesség több mint fele (54%-a) él városi környezetben, de az egyes országokra vonatkozóan nagyok az eltérések (4.2. ábra). A következő évtizedekben pedig jelentős változásokat várhatunk a Föld népességét illetően, mind annak nagyságát, mind térbeli eloszlását tekintve (lásd tankönyvünk 1. fejezetét a túlnépesedésről): mintegy 2,5 milliárd fővel fog nőni a világ lakossága, amely növekménynek a 90%-a Ázsiára és Afrikára koncentrálódik majd. Ezzel párhuzamosan a városi lakosság aránya is nőni fog, 2050-re elérve a 66%-os arányt globálisan. (ENSZ 2014, 2.) Miközben néhány évtizede a legnagyobb agglomerációs tömörülések többnyire a fejlett országokban alakultak ki, ezek mára egyre inkább a globális „Dél” országaiban növekszenek; a leggyorsabban gyarapodó települések pedig a közepes városok, valamint a fél-egymillió lakosú városok Ázsiában és Afrikában.

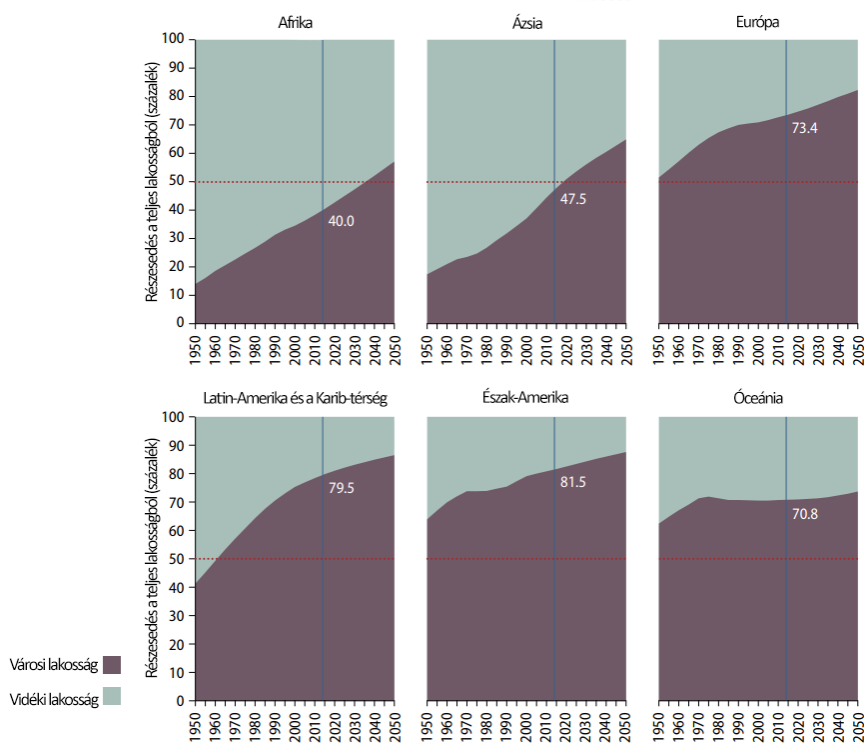

4.2. ábra

A városi és vidéki lakosság száma globálisan, 1950–2050 között

Forrás: ENSZ 2014, 7.

Regionálisan a leginkább urbanizált térségek ma Észak-Amerika (82%), Latin-Amerika (80%) és Európa (73%) – ezzel szemben Afrika (40%) és Ázsia (48%) a legkevésbé urbanizált régiók. A legkevésbé urbanizált országok között találjuk Burundit, Etiópiát, Malawit, Nigert, Dél-Szudánt és Ugandát, valamint Nepált és Srí Lankát. A városiasodási folyamat a következő évtizedekben is folytatódni fog, a kevésbé urbanizált, egyben nagyobb népességnövekedést váró térségekben nagyobb ütemben fog zajlani, és 2050-re a városi lakosság aránya Afrikában elérheti az 56%-ot, Ázsiában pedig a 64%-ot, az urbánus lakosság abszolút számának ugrásszerű növekedését hozva. Miközben a vidéki lakosság száma globálisan az 1950-es évek óta folyamatosan növekszik, és néhány éven belül 3,4 milliárd fő körüli létszámmal fog tetőzni, a városi lakosság létszáma ez idő alatt 746 millióról 3,9 milliárd főre nőtt. Az ENSZ 2014-es felmérésekor India (857 millió fő) és Kína (635 millió fő) vidéki lakossága volt a legnépesebb; egyben Afrikában és Ázsiában él a vidéki lakosság 90%-a globálisan (4.3. ábra). (ENSZ 2014, 1.) A leginkább urbanizált országok pedig – a legalább 10 millió lakossal rendelkezők közül – Belgium (98%), Japán (93%), Argentína (92%) és Hollandia (90%). 2050-re várhatóan már 89 ország lakosságán belül 80%-ot fog elérni az urbánus lakosság aránya. (ENSZ 2014, 8.)

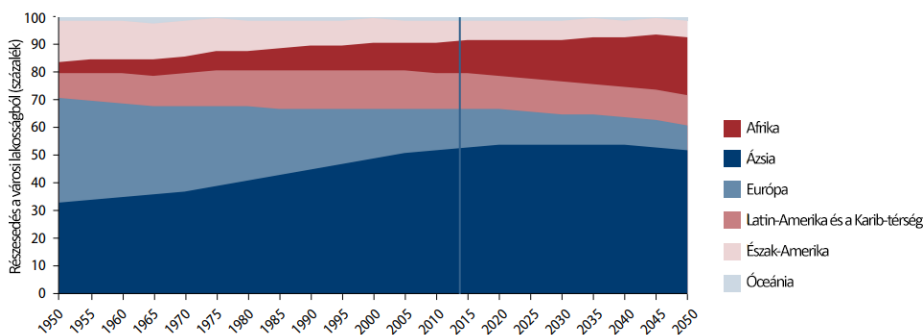

4.3. ábra

A városi és vidéki lakosságra aránya az egyes régiókban, 1950–2050 között

Forrás: ENSZ 2014, 7.

A világ urbánus népességének felét csupán maréknyi ország adja: Kína (758 millió fő), India (410 millió), az Egyesült Államok (263 millió), Brazília (173 millió), Indonézia (134 millió), valamint Japán (118 millió) és Oroszország (105 millió). A népesedési előrejelzések alapján 2050-ig 2,5 milliárd fővel nő majd a világ városi lakossága, és a növekedés 90%-a a ma még kevésbé urbanizált Afrikában és Ázsiában jelenik majd meg. Pusztán három ország – India, Kína és Nigéria – felel majd a világ városi lakosság növekedésének 37 százalékáért: Indiában 404 millió, Kínában 292 millió, Nigériában 212 millió városlakóval bővül a népesség. (ENSZ 2014, 12.) Így száz év alatt Európából Ázsiába kerül át az urbanizált lakosság súlypontja (4.4. ábra).

4.4. ábra

A globális urbánus lakosság megoszlása az egyes régiók között, 1950–2050

Forrás: ENSZ 2014, 11.

4.3. Urbanizációs kihívások

A gyors urbanizáció befolyásolja azoknak a kihívásoknak a megjelenését és hatásait, amelyeket tankönyvünk is vizsgál. Emellett a városok olyan „csomópontok”, ahol többféle kihívás egyidejűleg, hatásmechanizmusokban összekapcsolódva és egymást erősítve is megjelenhet. Ezért a kockázatok megismerése, az ezekkel szembeni felkészülés és védekezési képesség – napjaink szakkifejezésével ellenálló képesség (*resilience*) – kialakítása, a megfelelő cselekvési tervek és tartalék kapacitások kialakítása, alternatív ellátási útvonalak biztosítása, összkormányzati együttműködésben a civil-rendvédelmi-katonai válságkezelő képesség koordinációja, a lakosság felkészítése és a társadalmi tudatosság és informáltság növelése alapvető követelmény. Ezek nyomán egyrészt biztosítható a megfelelő felkészültség bizonyos válsághelyzetekre, másrészt azok bekövetkezése esetén csökkenthető a pánik, megszakíthatók a káros hatásmechanizmusok, és rendezetté, tervezetté és szakszerűvé válik a reagálás, miközben a társadalom „helyiértékén kezeli” az adott problémát. Az ellenálló képességnek ugyanakkor részben fizikális és technológiai (védett infokommunikációs, távközlési rendszerek, kritikus infrastruktúra), részben pedig humán oldala is van (tájékozott, felkészült, a rendszereket tudatosan használó, a fenyegetésekkel tisztában lévő szakemberek

és lakossági felhasználók), és a kettő csak együttesen képes biztosítani a kiszámítható, stabil működést és a szükséges válságreakálási, helyreállítási képességet.

Nem megfelelő várostervezés esetén – vagy amennyiben az ehhez szükséges erőforrások nem állnak rendelkezésre – a fokozódó urbanizáció hatására a lakhatás, a közlekedési infrastruktúra, a közszolgáltatások egy idő után nem képesek lépést tartani a növekvő igényekkel, és a legális munkaerőpiac sem tud annyi munkaerőt felszívni, mint amennyien munkát keresnek. Ez megnöveli az informális szektor és az illegális tevékenységek térnyerésének, a munkanélküliség és szegénység növekedésének, illetve a nyomornegyedek kialakulásának esélyét. A környezetre, a természetre is súlyos terhet ró a népesség koncentrálódása és az életkörülmények romlása: a víz- és környezet-szennyezés, a levegő romló minősége megoldásra váró feladatokat jelentenek. A népesség szegényedéséből fakadó szegregáció, a városban belüli elkülönült negyedek létrejötte sok esetben maguk után vonják az erőszak, a bűnözés terjedését.

Az érintett országok, városok vezetése – számos példa akad rá – olykor rossz megközelítésben próbálja megoldani ezeket a kérdéseket. A hosszú távú megoldások helyett előnyben részesítik a többnyire gyors, de csupán pillanatnyi eredményt hozó lépéseket, amelyek ugyan adott pillanatban minimális megkönnyebbülést jelenthetnek, de nem képesek hosszabb távon javítani a helyzetet; sőt, annak fokozott romlását eredményezik. Kairó esete ez utóbbira tipikus példa: az egyiptomi kormányzat az 1970-es években a főváros közelében mesterségesen kialakított, úgynevezett szatellitvárosok létrehozásával próbálta csökkenteni az egyre súlyosbodó, a gyors ütemű népességnövekedésből adódó nyomást, abban a reményben, hogy a betelepülők nem Kairóban, hanem e városokban keresnek lakhatást, munkalehetőséget. A próbálkozás a visszajára sült el, ugyanis ezeknek a városoknak a kihasználtsága 6–8% körül mozgott és mozog, valamint az itt létesített munkahelyekre éppen Kairóból ingáznak a munkavállalók, ami még inkább megterheli a közlekedési rendszert.

Az urbanizáció negatív hatásainak mérséklése különösen függ a városvezetés hozzáállásától is, mivel az emberek, az infrastruktúra és a gazdasági folyamatok növekvő koncentrációja miatt a városi – lokális – szinten jelentkező kockázatok szélesebb körben is veszélyeket rejthetnek magukban. Az eleinte helyi megoldandó feladatként jelentkező egészségügyi (járvány), társadalmi (elvándorlás, menekültek, migráció), politikai (háborúk) kihívások könnyen továbbterjedhetnek, és nemzetközi jelentőségűvé válhatnak, akár kontinenseken átívelve is éreztetve hatásukat.

Mindenképpen hangsúlyozni kell, hogy az urbanizáció önmagában nem rossz és veszélyes folyamat, hanem rengeteg (gazdasági, társadalmi, kulturális stb.) előnnyel is járhat. Hiszen a jól irányított városok hatékonyan működnek, igyekeznek csökkenteni a környezeti ártalmakat, és munkát, megélhetést, valamint megfelelő életteret, fejlődési és modernizációs lehetőséget tudnak biztosítani a lakosságnak. Ugyancsak az urbanizáció egyik pozitív hatása lehet, hogy amikor az egymás közelségében élő sokfajta, különböző hátterű ember kapcsolatba kerül egymással, erősíthetik az innovációt, ami új munkahelyeket teremthet, ezzel pedig fokozzák a gazdaság működését; hasonlóképpen fokozhatják a kulturális sokszínűséget.

Okosváros (smart city)

Azokat a városokat nevezzük okosvárosnak, amelyekben a lakosság életminőségének javítása, a lakossági szolgáltatások fejlesztése érdekében komplex infokommunikációs technológiai rendszereket (szenzorok, irányítórendszerek, közösségi-média-alkalmazások, lakossági adatgyűjtés és -elemzés) alkalmaznak a városi szolgáltatások – közlekedés, víz- és energiaellátás, szállítás, közszolgáltatások – működtetéséhez, optimalizálásához, egyúttal csökkentve az energiafogyasztást, a pazarlást és általában véve a költségeket. Az okosvárosok koncepciója a lakosok aktív részvételén, a helyi közigazgatás szereplőivel fenntartott élénk kapcsolaton és együttműködésen alapul.

Ugyanakkor a magas fokú automatizálás, a kritikusiinfrastruktúra-elemek központosított irányítása sebezhetőségeket is magában hordoz az információs korban. A posztmodern társadalmakban az elektromosáram-ellátás, a telekommunikációs hálózatok és a közlekedési infrastruktúra megbízható, folyamatos működése elengedhetetlen a lakosság normál életviteléhez, gazdasági, üzleti tevékenységéhez – ezért a külső támadások elleni megfelelő védelem, a humán és technológiai ellenálló képesség fejlesztése, az alternatív ellátási útvonalak és pótkapacitások biztosítása elengedhetetlen.

Egyes, az urbanizációt gyorsító tényezők azonban veszélyeztethetik ezt a pozitív jövőképet. Az egyik ilyen legfontosabb tényező a falvakból a városokba történő elvándorlás a munkalehetőségek és a jobb élet reményében. A városi központokban gyorsan növekvő népesség és népsűrűség ugyanis súlyos problémákat idézhet elő, különösen akkor, ha a tervezés nem tud lépést tartani a bevándorlók áradatával. Az ENSZ becslése szerint a városok terjeszkedése 40 százalékban a nyomornegyedek bővülését is jelenti, ami egyrészt növeli a gazdasági-társadalmi egyenlőtlenséget, másrészt a nem megfelelő higiéniai állapotok következtében gyorsabban terjedhetnek a betegségek is. (RÍCZ 2007)

Urbanizációs válság

„Az urbanizációs válság egy olyan komplex jelenség, amely tartalmazza a városi túlszűfoaltságból adódó gazdasági, társadalmi hatékonyságvesztéseket és környezeti problémákat is, melyek rövid és hosszú távon, valamint mikro- és makroszinten is súlyos következményekkel járnak a fejlődés tekintetében.” (RÍCZ 2007, 186.)

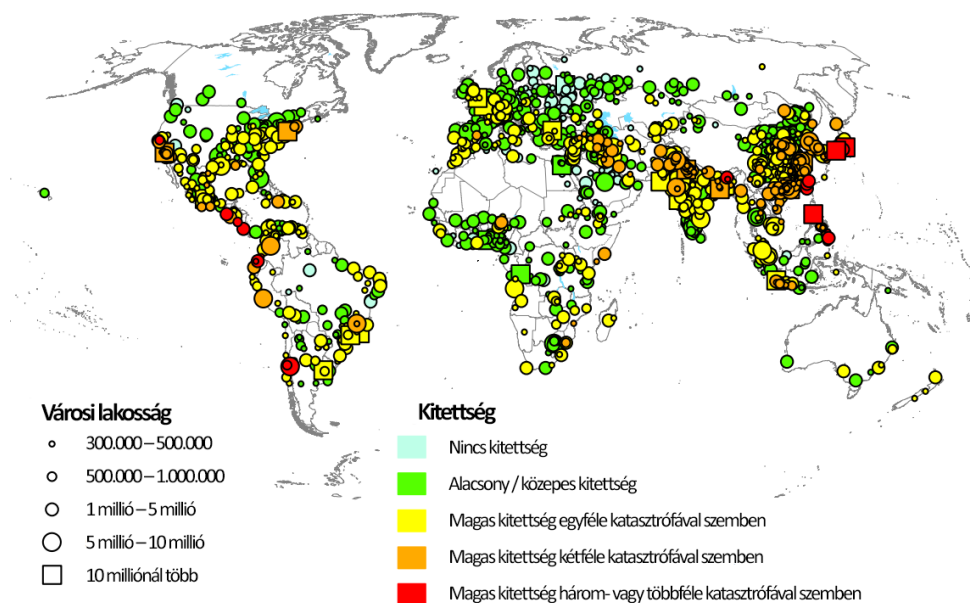
A Világgazdasági Fórum globális kockázatokról szóló, 2015-ben közzétett jelentése (World Economic Forum 2015, 31–34.) négy olyan területet emel ki, ahol a gyors és nem tervezett urbanizáció komoly kihívásokat jelent: az infrastruktúra, az egészségügy, a társadalmi stabilitás és az éghajlatváltozás hatásainak kezelése.

- Egy város infrastruktúrájának minősége nagymértékben meghatározza a lakosság életminőségét, a társadalmi és gazdasági életben rejlő lehetőségeket és azt is, hogyan reagál a gazdasági, egészségügyi, környezeti kockázatokra. Az infrastruktúra elérhetősége és minősége az alapja sok olyan kihívásnak,

amellyel a fejlődő országok gyorsan növekvő városai szembesülnek – a fejlődő országokban gyakran tapasztalható, hogy az infrastruktúra nem tud lépést tartani a növekvő létszámú városi lakossággal és az általuk támasztott elvárásokkal. Az igények és a rendelkezésre álló eszközök közötti szakadékot a lehető leggyorsabban csökkenteni kell, különben a problémák hatványozódnak.

- Az OECD becslése szerint a megfelelő globális infrastruktúra kialakítása 2030-ig 71 ezer milliárd dollárba kerülne, ami a várható globális GDP 3,5%-át jelenti. A legtöbb befektetést éppen a fejlődő országokban kellene végrehajtani. Az Afrikai Infrastruktúra Fejlesztési Program becslése szerint 2020-ig évente 93 milliárd dollárt kellene befektetni infrastruktúra-fejlesztésbe és -fenntartásba, ebből azonban csak 45 milliárd áll rendelkezésre. (World Economic Forum 2015, 32.) A források hiánya nem csak Afrikában okoz gondot, hiszen általában a kormányok mozgásterét szigorú költségvetési korlátok határozzák meg, ráadásul a megtermelt GDP nagy részét a lakosság alapvető szükségleteinek biztosítására fordítják, a fejlesztések pedig ennek következtében háttérbe szorulnak. Emiatt a városok keresik a közszféra és a magánszektor együttműködésének lehetőségeit, hogy a magánbefektetőket is bevonhassák az infrastruktúra tervezésébe, kiépítésébe és fenntartásába.
- A legtöbb országban a városokban élők egészsége a jobb egészségügyi ellátásnak, oktatási és felvilágosítási tevékenységeknek, a jobb életkörülményeknek köszönhetően javul. Ugyanakkor a nem tervezett és gyors urbanizáció a közszolgáltatások túlterhelése és az infrastruktúra hiányosságai miatt komoly egészségügyi kihívásokat is szül. 2015-ben mintegy 700 millióra becsülték azon városlakók számát, akik nem rendelkeznek megfelelő csatornázottsággal. Ez a probléma különösen komoly Afrikában, valamint Dél-Ázsiában, ahol a városi lakosság 62, illetve 43%-ának gondot jelent a szennyvíz; ami különböző betegségek (kolera, hasmenés és férges betegségek, H1N1 influenza és SARS) terjedéséhez is hozzájárulhat. (World Economic Forum 2015, 34.) Ugyancsak a városi lakosság körében gyakoribb az olyan életmódhoz köthető betegségek terjedése, mint a cukorbetegség, a dohányzás és alkoholfogyasztás káros következményei, vagy a légszennyezettségből eredő légúti megbetegedések.
- Miközben a városiasodás bizonyos szempontokból jobb lehetőségeket kínál az egyéneknek, a magasabb megélhetési költségek, a lakhatási lehetőségek szűkössége, a fokozottabb verseny a munkaerőpiacon ugyanakkor az elszegényedés veszélyét is felveti. Városi környezetben a gyenge rendfenntartás és közigazgatás a bűnözés térnyeréséhez vezethet. A gyors népességnövekedés összekapcsolódhat magas munkanélküliséggel a fiatalok körében, ami könnyen szülhet társadalmi elégedetlenséget, zavargásokat is. A társadalmi egyenlőtlenségek, a szűkös erőforrásokért folyó verseny, a gyenge közigazgatás és rendfenntartás a városi erőszak terjedéséhez vezethetnek.
- Számos fejlődő országban az éghajlatváltozás hatásai – szélsőséges időjárási jelenségek, a termőtalaj romlása, a sivatagosodás – is jelentős mértékben hozzájárulnak a városi lakosság növekedéséhez, ha a mezőgazdaság nem biztosít megfelelő megélhetési lehetőséget. A partmenti nagyvárosok ugyancsak kitéttek az árvizek, a tengerszint-emelkedés és a ciklonok hatásának. Az ENSZ

értékelése szerint a 2014-es urbanizációs felmérésben vizsgált közel 1700, legalább 300 000 lakossal rendelkező város közül magas kockázatú kitettség jellemzett 944-et (56%-ot) hat potenciális természeti katasztrófa (ciklonok, áradások, szárazság, földrengés, földcsuszamlás, vulkánkitörés) hatásai közül legalább egy esetében. A természeti katasztrófák 20. századi előfordulása alapján készített modell szerint így közel 1,4 milliárd ember élt olyan városi környezetben, ahol természeti katasztrófa sújthatta. A városok 15%-át egynél többféle katasztrófa veszélyeztetheti, 27 várost pedig – beleértve Tokió, Oszaka és Manila megárvárosait – három- vagy többféle természeti csapás is fenyegethet. (ENSZ 2016a, 8.)

4.5. ábra

A világ nagyvárosainak sebezhetőségi foka különböző természeti katasztrófákkal szemben

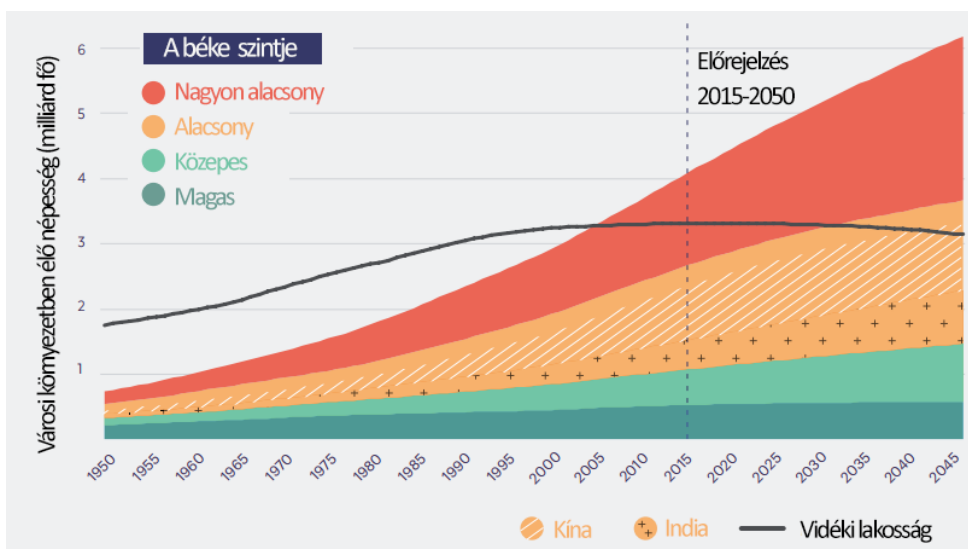
Forrás: ENSZ 2016a, 8.

4.4. Urbanizáció, társadalmi stabilitás és biztonság

Fokozódó jelentőségéből adódóan az urbanizáció hatásait a társadalmak biztonságának szempontjából is igyekeznek megérteni és előre jelezni a szakértők. Az Institute for Economics and Peace 2015-ben kiadott *Global Peace Index* kiadványa – amely 2007 óta azokat a tényezőket méri, amelyek a békés társadalmi együttélés, a stabilitás elősegítésében játszanak döntő szerepet (bővebben lásd tankönyvünk 10. fejezetében) – az urbanizáció

kérdéskörét is vizsgálta. Ennek során modellezték a társadalmi béke és (köz)biztonság, valamint a joguralom, a csoportközi sérelmek és a jövedelmi egyenlőtlenségek közötti hatásmechanizmusokat és összefüggéseket. (IEP 2015, 29–34.)

Következtetésük talán nem tűnik meglepőnek: a társadalmi béke fenntartása az urbanizáció előrehaladtával, a városi lakosság létszámának növekedésével egyre nagyobb kihívást fog jelenteni (4.6. ábra), és az urbanizáltabb, a magasabb jövedelmű országok társadalma többnyire békésebb, mint a közepes és alacsony jövedelmű országoké (4.7. ábra).

4.6. ábra

A világ városi lakosságának várható növekedése 1950–2045 között, és a lakosság körében a béke szintje a GPI modellje és előrejelzése alapján: a társadalmi béke fenntartása az urbanizáció előrehaladtával egyre nagyobb kihívást fog jelenteni

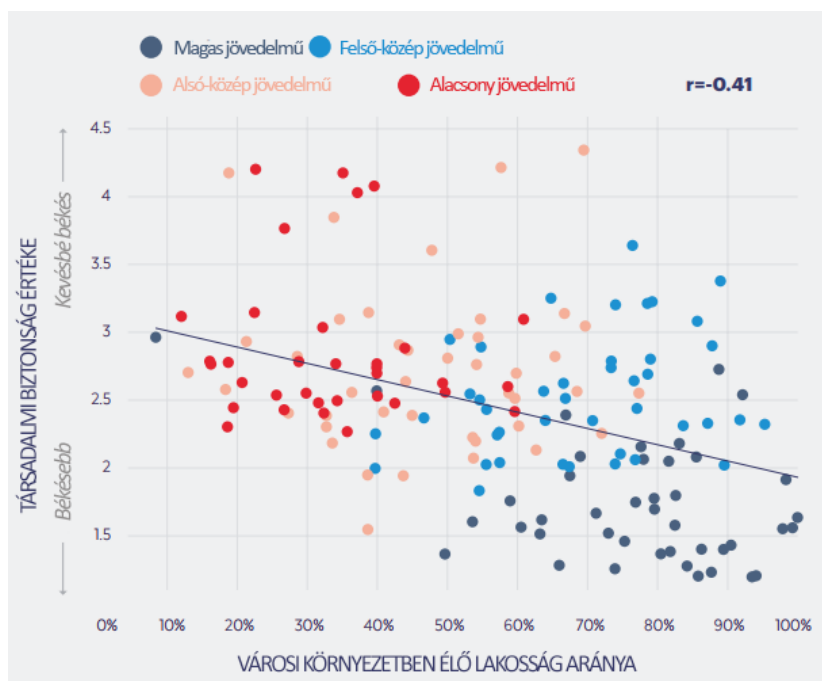
Forrás: IEP 2015, 29.

Elvadult város (feral city)

Abban az esetben, amikor egy nagyvárosban a szervezett bűnözés, a politikai erőszak (szélsőséges és terroristacsoportok működése) és más illegális tevékenységek (kábitószerek-kereskedeleme) következtében a kormányzat, illetve a helyi közigazgatás, rendfenntartás elveszti az irányítást, úgynevezett „elvadult” (*feral city*), szélsőséges esetben a törékeny és bukott államok (*fragile/failed states*) analógiájára bukott városról (*failed city*) beszélünk. Ilyen esetben az állami és helyi igazgatási szervek nem képesek fenntartani a település biztonságát sem, és alternatív, nem állami szereplők veszik át az uralmat a lakosság felett. Ilyen eseteket láthattunk 2009–2015 között Szomáliában, ahol az al-Shabaab radikális iszlamista szervezet vette át az uralmat több nagyváros felett, vagy 2014–2018 között Irakban és Szíriában az úgynevezett „Iszlám Állam” terroristaszervezet fennhatósága alá került területeken, így az egykor 1,5 millió lakosú

Moszulban is. Meg kell jegyeznünk ugyanakkor, hogy ezekben az esetekben is kialakult egyfajta új (köz)igazgatási és rendfenntartási, esetenként közszolgáltatási rendszer, ugyanis a szélsőséges szervezetek nem az anarchiában, hanem a területek hatékony ellenőrzésében és a lakosság vallási-ideológiai „átnevelésében” voltak érdekelték.

Richard J. Norton jövőbe tekintő jellemzése szerint „elvadult város” olyan egymillió lakost meghaladó metropolisz lehet, amelyben a kormányzat elveszített minden igazgatási képességet, a város azonban bizonyos aspektusokban működőképes szereplő marad, akár nemzetközileg is. Lakosai azonban nélkülözni kénytelenek a legalapvetőbb egészségügyi ellátást és a közszolgáltatásokat, biztonságuk fenntartását pedig saját kezükbe kell venniük. Egyes területek (lakóközösségek, bandák, szélsőséges szervezetek, törzsek által uralt körzetek) kialakíthatnak bizonyos közösségi funkciókat is. Az ilyen elvadult közegben az infrastruktúra rendkívül gyorsan pusztul, magas szintű az erőszak, a bűnözés, a korrupció; könnyen kialakulhatnak járványok, terjedhetnek betegségek; elszaporodnak a nyomornegyedek; a környezetszennyezés pedig olyan méreteket ölthet, hogy sok esetben a terület természeti katasztrófa sújtotta övezetnek is minősíthető. (NORTON 2003, 99.)

4.7. ábra

A GPI modellje szerint az urbanizáltabb és a magasabb jövedelmű országok társadalma többnyire békésebb – azaz az alacsony jövedelmű országoknak kihívást jelent az urbanizáció viszonyai között a békés társadalmi együttélés fenntartása

Forrás: IEP 2015, 31.

Sokkal fontosabb azonban arra rámutatni, hogy az alacsony jövedelmű országoknak, amelyek egyébként is korlátozottabb erőforrásokkal rendelkeznek az urbanizációs igények és hatások kezelésére, gyenge kormányzás és rendfenntartás esetén (gyenge joguralom) a társadalmi békét és biztonságot aláásó belső konfliktusokra is fel kell készülniük (4.2. táblázat).

Ha ezek a jellemzők nagy társadalmi egyenlőtlenségekkel és csoportszérelmekkel (vallási vagy etnikai megkülönböztetéssel, nyílt konfliktusokkal) is párosulnak, a városi életterekben olyan kezelhetetlen konfliktusok és funkcionális válságok alakulhatnak ki, amelyek nyomán az úgynevezett „elvadult” vagy „bukott” városok jövőképe sem tűnik túlzottan távolinak.

4.2. táblázat

A komoly belső ellentétekkel és egyenlőtlenségekkel terhelt fejlődő országoknak, ahol emellett gyenge a jog uralma is, szembe kell nézniük a biztonság és stabilitás csökkenésének veszélyével, ahogy az urbanizáció fokozódik

Ország	Városi lakosság aránya	Társadalmi béke és biztonság mértéke	Joguralom mértéke	Csoportközi sérelmek mértéke	A jövedelmi egyenlőtlenség mértéke (GINI-együttható)
		Az alacsonyabb érték békésebb viszonyt jelent (1–5)	A magasabb érték erősebb joguralmat jelent (–2,5–2,5)	A magasabb érték alacsonyabb társadalmi kohéziót jelent (1–10)	Az alacsonyabb érték nagyobb egyenlőtlenséget jelent (0–01)
Magas kockázat					
Zimbabwe	32%	2,97	–1,57	9,0	0,50
Közép-afrikai Köztársaság	40%	4,03	–1,83	8,8	0,56
Kongói DK	42%	3,76	–1,55	8,5	0,44
Nigéria	48%	3,60	–1,16	9,5	0,49
Haiti	59%	2,78	–1,30	7,6	0,59
Bolívia	69%	2,56	–1,07	7,7	0,56
Közepes kockázat					
Csád	22%	2,77	–1,37	9,6	0,40
Mianmar (Burma)	34%	2,76	–1,22	9,0	0,40
Jemen	35%	3,10	–1,16	7,8	0,38

Forrás: IEP 2015, 34.

Felhasznált irodalom

- CSOMÓS György (2014): Világvárosok a világgazdaság arénájában. *Magyar Tudomány*, 175. évf. 10. sz. 1211–1223. Elérhető: www.epa.hu/00600/00691/00133/pdf/EPA00691_mtud_2014_10_1211-1223.pdf (A letöltés dátuma: 2018. 07. 01.)
- ENSZ (2014): *World Urbanization Prospects: 2014 Revision, Highlights*. New York, UN Department of Economic and Social Affairs, Population Division. DOI: <https://dx.doi.org/10.18356/527e5125-en>
- ENSZ (2016a): *The World's Cities in 2016: Data Booklet*. New York, UN Department of Economic and Social Affairs, Population Division.
- ENYEDI György (2011): A városnövekedés szakaszai – újragondolva. *Tér és Társadalom*, 25. évf. 1. sz. 5–19. DOI: <https://doi.org/10.17649/TET.25.1.1770>
- FÓRIÁN György (2007): Urbanizációs folyamat és annak néhány hatása a környezetre. *Debreceni Műszaki Közlemények*, 1. évf. 1. sz. 5–15.
- IEP (2015): *Global Peace Index 2015*. Institute for Economics & Peace. Elérhető: http://economicsandpeace.org/wp-content/uploads/2015/06/Global-Peace-Index-Report-2015_0.pdf (A letöltés dátuma: 2018. 07. 01.)
- NATO (2017): *Strategic Foresight Analysis: 2017 Report*. Norfolk, VA, NATO ACT. Elérhető: [www.act.nato.int/images/stories/media/doclibrary/171004_sfa_2017_report_hr.pdf](http://act.nato.int/images/stories/media/doclibrary/171004_sfa_2017_report_hr.pdf) (A letöltés dátuma: 2018. 07. 01.)
- NORTON, Richard J. (2003): Feral Cities. *Naval War College Review*, Vol. 56. No. 4. 97–106. Elérhető: <https://faculty.washington.edu/plape/citiesaut11/readings/Feral%20Cities.pdf> (A letöltés dátuma: 2018. 07. 01.)
- PIRISI Gábor – TRÓCSÁNYI András (2011): Általános társadalom- és gazdaságföldrajz. Pécs, Pécsi Tudományegyetem.
- RICZ Judit (2007): Urbanizáció a fejlődő országokban: Trendek, dimenziók és kihívások. *Tér és Társadalom*, 21. évf. 3. sz. 167–186. DOI: <https://doi.org/10.17649/TET.21.3.1129>
- TOMKA Béla (2009): *Európa társadalomtörténete a 20. században*. Budapest, Osiris.
- World Economic Forum (2015): *Global Risks 2015*. Geneva. Elérhető: <http://reports.weforum.org/global-risks-2015/> (A letöltés dátuma: 2018. 07. 01.)

Ajánlott irodalom

- FRIEDMANN, John (1986): The World City Hypothesis. *Development and Change*, Vol. 17. No. 1. 69–83.
- FRIEDMANN, John – WOLFE, Goetz (1982): World City Formation: An Agenda for Research and Action (Urbanization Process). *International Journal of Urban and Regional Research*, Vol. 6. No. 3. 309–344.
- UN DESA PD (2015): *World Population Prospects: The 2015 Revision, Key Findings and Advance Tables*. New York, United Nations Department of Economic and Social Affairs Population Division. (Working Paper No. ESA/P/WP.241.) Elérhető: https://espas.secure.europarl.europa.eu/orbis/sites/default/files/generated/document/en/UN_WPP_2015.pdf (A letöltés dátuma: 2018. 07. 01.)
- World Economic Forum (2015): *Africa Strategic Infrastructure Initiative: A Principled Approach to Infrastructure Project Preparation Facilities*. Geneva, World Economic Forum. Elérhető: www3.weforum.org/docs/WEF_African_Strategic_Infrastructure_Initiative_2015_IPPF_report.pdf (A letöltés dátuma: 2018. 07. 01.)